

Nizami CƏFƏROV

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında, mənim bildiyimə görə, Molla Pənah Vəqifin "Görmədim" ilə Səməd Mənsurun "Həpsi rəngdir" inə ilk dəfə Abbas Cingiz (Abdulla-yev) müqayisə etmiş, ancaq nədənsə bu şeirlər arasındakı ideya-estetik varisiyin dərinliyinə varmaq əvəzinə, başladığı uğurlu müqayisəni tamamilə absurd istiqamətə yönəltmişdir.

Səməd Mənsur poeziyasının ən yüksək zirvəsi, heç bir mübahisəsiz demək olar ki, məşhur "Həpsi rəngdir" şeiridir. Və tamamilə təbii ki, şairin ilk kitabı da (Bakı - Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi, "Nicat" nəşriyyatı, 1993. Tərtib edəni və ön sözün müəllifi Anar. Redaktor Hacı Hacıyev) möhür bu adla nəşr edilmişdir. Kitabın "Dünyanı "rəng" bilən şair" başlıqlı ön sözündə Anar yazır:

"Səməd Mənsur (1879-1927) ədəbiyyat tarixçimiz, ədəbiyyatşünaslıq kitablarımız, mətbuat sahifələrində adı az çəkilən, yəni heç çəkilməyən, ya da çəkiləndə illər boyu mənfəci səcizəyə salınmış başlıqlı şairlərimizdən biridir. Hər halda lap son zamanlara qədər belə idi. Onun haqqında az-çox məlumat olmalarını belə bildikləri nə idi? Bakıda anadan olub. Azərbaycanın sovetləşməsinə qədər əvvəl şair kimi tanınmış. Sovet dövründə də bir neçə il yaşayıb, şeirlər yazıb və təzə həyata ironik, rixşəndli münasibət bəsləyib. Bir də onu bildirdik ki, Səməd Mənsurun "Həpsi rəngdir" adlı şeiri var və bu şeirdə mürtəce, bədbin fəlsəfə ifadə olunub".

Və əlavə edir ki, "bu gün, nəhayət, çox sadə bir hikməti dərk etmişik - bədbinlik heç də mürtəce, zərərli, ziyanlı demək deyil. Mahiyyəti etibarlı, həyata bədbin, küskün bir baxışı əks etdirən şeir də yüksək sənət örnəyi ola bilər. Hər halda Səməd Mənsurun "Həpsi rəngdir" şeiri min illik Azərbaycan şeirinin hər hansı bir antologiyasına, söz xəzinəsinə daxil edilməyə layiq bir əsərdir".

"Şeir 1919-cu il martın 22-də qələmə alınsa da, məlum olduğu kimi, 1926-cı ilin mayında çıxan "Ədəbi parçalar" məcmuəsində, özü də maraqlıdır ki, "klassik ədəbiyyatımızda" başlığı altında dərc edilmişdir. Və bir tərəfdən, çox böyük maraq doğurmuş, digər tərəfdən çox kəskin tənqiddə məruz qalmışdır.

"Həpsi rəngdir" görək yazıldığı günlərdə çap olunmayı... Əgər belə olsaydı, yəqin ki, Səməd Mənsur həmin dövrün az-çox demokratiyasına, həm də özünün polad kimi möhkəm karakterinə dayanıb sağ qala bilərdi. Ancaq 1926-cı ilin yazında çap olunan belə bir şeirin müəllifinin həmin ilin qışına qədər yaşaması da qənimət sayıla bilər.

"Həpsi rəngdir" Səməd Mənsurun sovet dövründəki ədəbi təlcini (və ümumiyyətlə təlcini) həll edən hadisə olmuş, çox zaman şairin dünyagörüşü, yaradıcılıq metodu barədəki rəsmi ideoloji mövqeyi bütün yaradı-

cılığı yox, yalnız bu şeir (əsər!) formalaşdırılmışdır. Həmin mövqə isə təxminən bundan ibarət idi ki, Səməd Mənsur feodal-burjuva tənəkkürü, sosialist inqilabının nailiyyətlərini görməyən, nihilist, pessimist və mistik şairdir.

20-ci, 30-cu illərdə hər hansı şairə belə, yaxud buna bənzər bir damğa vurulurdusa, onun aqibətinin necə olacağı Hüseyn Cavidin, Əhməd Cavadın, Mikayıl Müşfiqin tərəfdarları-hallarından yaxşı məlumdur. Və yəqin ki, bu barədə təfəssil ilə bəhs etməyə də artıq heç bir ehtiyac yoxdur...

Lakin sual olunur: "Həpsi rəngdir" şeirində nə vardı ki, yeni yaranmış sovet ödəbi tənqidini (və ümumən sovet ideologiyasını) bu qədər qəzəbləndirmişdi?.. Tədqiqatçılar həmin suala cavab tapmağa çalışmışlar...

Nazif Ələkbərli yazır:

"Tədqiqatçı Abbas Cingiz "Hər şey rəngdir" şeirini Molla Pənah Vəqifin "Görmədim" mükəmməli ilə müqayisə edir və

(saxta!) olduğunu 20-ci illərin "tribuna"sından deyirdi...

Uyma, ey dil, xalqda yoxdur sədaqət, rəngdir, Məscidi meyxanə rəng, eysi ibadət rəngdir, Mey riyə, maşuqa gəşş, hüsnü vacahət rəngdir Rəngdir hər dürlü matəm, hər müsərrət rəngdir, Anla, ey əbnayı-xilqət, cümlə xilqət rəngdir.

Səməd Mənsur XIX əsrin sonlarında artıq dünya işlərindən baş çıxaran fəhmiyyətli bir gənç idi. Və nəzərə alsaq ki, bu dövrdən etibarən "neft bumu" yaşayan Bakı da mədəniyyətin elə o yaşda, o fəhmədə idi, onda təsəvvür etmək çətin deyil ki, Səməd Mənsurun əhval-ruhiyyəsi ilə vətəni Bakımın ovqatı müxtəlif parametrlər üzrə nə qədər üst-üstə düşürdü...

Görmədim bir zərri-xalis buteyi-nasudə, Mənzə min ləkə gördüm lələ, yaqutda, Biqərar insan olur görmək fəqət tabütə Bilməzəm varımı sədaqət ələmi-lahütə.

"...Doğru halət görmədim"...

"Həpsi rəngdir"

"Bu gün, nəhayət, çox sadə bir hikməti dərk etmişik - bədbinlik heç də mürtəce, zərərli, ziyanlı demək deyil. Mahiyyəti etibarlı, həyata bədbin, küskün bir baxışı əks etdirən şeir də yüksək sənət örnəyi ola bilər. Hər halda Səməd Mənsurun "Həpsi rəngdir" şeiri min illik Azərbaycan şeirinin hər hansı bir antologiyasına, söz xəzinəsinə daxil edilməyə layiq bir əsərdir".

S.Mənsurun bədbinliyinə haqq qazandırır. A.Cingiz öz məqaləsində yazır: "Görmədim" mükəmməlinin bədbin ruhu "nikbin" Vəqif üçün bir məziyyət sayıldığı halda bəsinə ağır, əzab-əziyyətlilik, təşəkküflü bir dövrə yaşayan S.Mənsur üçün bir qəbahət sayılır və tərkidünyalıq, bədbinlik, intihara çağırış, "ölüm və sərxoşluq himni" kimi qiymətləndirilir?"

"Rəngdir" şeiri təkə "Görmədim" mükəmməli ilə deyil, klassik poeziyamızın bir sıra nümunələri ilə müqayisə etmək mümkündür"...

Əlbəttə, mümkündür və belə də olmalıdır. Hər şeydən əvvəl ona görə ki, Səməd Mənsurun yaradıcılığı, dünyagörüşü zəngin milli (klassik) ənənələrə əsaslandı, "impresionizasiya" deyildi. Və yəqin ki, "Həpsi rəngdir" ədəbi sənətlilik-xələflik baxımından müqayisə etmək üçün ən münasib tarixi fakt da məhz "Görmədim"dir... Ancaq məsələ bunda deyil... Tədqiqatçı Abbas Cingizi düşündürən odur ki, nə üçün sovet ideologiyası Vəqifi qəbul etdi, Səməd Mənsuru isə yox?..

Birincisi, 20-ci, 30-cu illərdə Vəqif, xüsusilə onun "Görmədim"i rəsmi ideologiya soviyyəsinə elə də rahat həzm olunmurdu. Və bu "feodal-patriarxal tənəkkürü" şairi həmin ideologiyaya qəbul etməkdən ötrü çox zəhmətli çəkilmişdi... Eləcə də həlhi Füzulini!..

İkincisi isə, Vəqifin "Görmədim"i çox əvvəlki dövrlərə aid idi. O dövrlərə ki, sovet ideologiyasının özünün də tənqid hədəfi idi... Səməd Mənsur isə hər şeyin "rəng"

Azma, fikrim, cümlə ecəzi kəramət rəngdir.

XX əsrin ilk illəri təhsilini həyatdan alan (özü də necə həyatdan?.. Bir tərəfdə dövlət-imperiyalar, o biri tərəfdə ona qarşı üsyanlar!.. Bir tərəfdə din, o biri tərəfdə ona "qarşı" toriqlətlər!.. Bir tərəfdə Allah, o biri tərəfdə əlahhəq iddiasında olan növbə-növbə şeytanlar!..) Səməd Mənsurun müəllimi nə qədər laibəli olsa da, o qədər somimi idi...

Hər kəsin Cibrili kəndi qəlbidir, vicdanıdır, Yar isə insəfi şəxsin, dindir, imanındır, Bədhəq insanların öz nəfisi öz şeytanıdır Ləvhə-qəlbə arifin ayatıdır, Quranıdır, Məbəd övhamıdır, sərri toriqlər rəngdir.

Və bu laibəli səmimiyyətdən çıxan notisi o idi ki, insan şəxsiyyəti (özünün mürəkkəb psixoloji təbiəti birlikdə) hər şeyin fəvqündədir. Əgər onun vicdanı varsa... Qalanı, necə deyirlər, "təfərruat"dir...

Bir zaman vardı ki, mən həmfikir idim zöhhad ilə, Sənə görədim fərq yoxmuş zahidin cəllad ilə, Dedim, əyşə olmalı, ta gün keçə mötəd ilə Cümlə eysi nəsi görədim müxtəlif fəryad ilə, Anladım ki, zöhdü təvqə, eysi işrət rəngdir.

"Həpsi rəngdir"də Səməd Mənsurun ən uğurlu metafəzofalarından biri şair uydurması-nə "taklimaları"dir... Azərbaycan poeziyası tarixində bəzə cəhdlər, əslində, çox olmuş, "Həpsi rəngdir" müəllifinin *ustadı* bir vaxtlar hətta "aldanma ki, şair sözü, əlbəttə, yalandır" - demişdi...

Ancaq Səməd Mənsur məsələnin "kök"ünə gedir...

Qıl təsvür bir dahu şairlərin xülyasını, Aşıqı-zarın başında seyr qıl sövdasını, Qəbri aç, göstər ona Şirini, Leylasını Bir ayılın da, düşünsün gördüyü rəyasını, "Bax", deyir, "haqqı, bütünü eşqi məhəbbət rəngdir"

"Həpsi rəngdir" şeirinin ideya-estetik məzmununu, xüsusilə müəllifin mənsub olduğu yaradıcılıq metodunu müəyyənləşdirmək baxımından, həm böyük maraq, həm də müəyyən mülahizələr doğurmuşdur...

Nazif Ələkbərli yazır:

"Səməd Mənsurun poetik-fəlsəfi idrakı həmişə rənglərə nəfəs alır, rənglərə düşür, əsas istiahi kimi rənglərdən istifadə edir. Bu monada əsrin əvvəllərində o, simvolizmə ən yaxın və hətta bu simvolizmi təbliğ və tələq edən şairlərdən biri olmuşdur".

Əlbəttə, fikrin birinci hissəsi nə qədər doğrudusa, ikincisi o qədər yanlışdır. Çünki bu, simvolizm deyil, rəng simvolikasından, sadəcə, yüksək sənətkarlıqla istifadədir. Ona görə də Səməd Mənsuru XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatına "simvolizmi təbliğ və tələq edən şairlərdən biri" kimi təqdim etmək nə simvolizm nəzəriyyəsi, nə Səməd Mənsurun yaradıcılıq metodu, nə də şairin yazıb-yaratdığı dövrün ədəbi metod axtarışları baxımından özünü doğruldur.

Digər bir mübahisəli məsələ "Həpsi rəngdir" şeirinin yaranmasında hansısa konkret tarixi hadisələrin təsirinə olub-olmamasıdır.

Nazif Ələkbərli, prinsip etibarlı, belə bir təsirin olduğu qənaətdədir. Və ona görə də yazır:

"...19-cu ildə olmuşdu, nə baş vermişdi ki, şairin ovqatına güclü təsir göstərmişdi? Qısa müddət ərzində bir neçə Nazirlər Kabinətinin dəyişməsi, Azərbaycan istiqlalı üzərində təhlükə, xüsusilə bolşeviklərin çevriliş ərəfosində xüsusi fəallaşması, Şimaldan Denikin təhlükəsi - bütün bunlar dövrün bədi tənəkkürünə əhəmiyyətli dərəcədə əks olunmuşdur"...

Fikrimizə, dərin ictimai-fəlsəfi tənəkkürün (və yüksək bədi-metafizik ümumləşdirmənin) məhsulu olan "Həpsi rəngdir" şeiri bir ilin, nə qədər mürəkkəb olursa-olsun, hadisələrinin doğurduğu ovqatın notisi kimi qəbul etmək doğru deyil... Toyyar Salamovun atasığıdakı mülahizəyə də məhz bu baxımdan bizə mübahisəli görünür:

"Həpsi rəngdir" şeiri S.Mənsurun yaradıcılığının ən müvəffəqiyyətli nümunəsi olmaqla, onun yaşadığı cəmiyyətin, qoyunda dolaşdığı ictimai mühitin çürüklüyünü, mənəvi eybəcərliyini bütün çıpaqlığı ilə təsvir edən bir əsərdir.

...S.Mənsur həyatı dərin müşahidə nəticəsində yaşadığı mühitdə sədaqətliyə, sədaqətə, kərəm əhlinin kərəminə, məsləkliyə məsləkinə, aşıqların eşqinə və s. inanmış, bunların bir rəng olması qənaətinə gəlir".

Hərçənd Təyyar Salamoğlu şeirin yaranmasına təsir edən konkret tarixi hadisə və ya hadisələrdən deyil, bütöv bir dövrün cəmiyyətinin və mühitinin "eybəcərliyi"ndən, "çürüklüyü"ndən bəhs edir, ancaq bu da əsas sayıla bilməz.

Səməd Mənsurun tədqiqatçılarından Yadigar Mehdiyeva yazır:

"...Həyatı tünd rənglərlə görən S.Mənsurun kədəri qabaqca dan duyduğu tarixə əsaslanırdı".

Fikrimizcə, bu sözlərdə müəyyən həqiqət var. Belə ki, Səməd Mənsur "həpsi rəngdir" deyəndə, doğrudan da, bir ilin, bir dövrün deyil, bütün dövrlərin mənzərəsini, yaxud məzmun-mahiyyətini nəzərdə tutur. Və bu cür miqyaslı ümumiləşdirmə məhdud bir zaman hadisələri üzərindəki müşahidələrin və ya həmin hadisələrin bilavasitə təsirinin nəticəsi ola bilməz...

Çünki fəlsəfi mühakimənin zamanı yoxdur...

"Həpsi rəngdir" isə bütünlükdə fəlsəfi mühakimələrdən ibarətdir...

*Tapmadım aləmdə bir həmdəm ki,
olsun biriya,
Görmədim heç kəsdə bir niyyət
qərəzdən məədə,
Küllən əbnayi-həşər öz nəfsinə
olmuş fəda
Nəfsi uğrunda görürsə hər bəla,
hər macərə,
"Məslək"ə isnad edər, məslək,
dəyanət rəngdir.*

XVIII əsrin sonlarının Vaqifi ilə XX əsrin əvvəllərinin Mənsuru arasında "Görmədim"lə "Həpsi rəngdir" in müqayisəsi kontekstində həyata (və dünyaya) ideya-estetik (metodoloji) baxışda bir fərq varmı?..

"Var!" deyən varsa, "Həpsi rəngdir"də Vaqiflə Mənsurun yalnız ovqat fəlsəfəsini deyil, ortaq poetik leksikonunu da gərək görməsin...

*Bilmədim neyçinmiş aləm,
bunca da yəsü ələm,
Zövrəqi-ömrün mühiti vərətan,
dəryayı-qəm,
Böylə halda kimsədən bihudədir
ummaq kərəm
Hər gələn bulmaq dilər öz
nəfsinə asudə dəm,
Arxalanmam kimsəyə, ülfət,
rəfaqət rəngdir.*

Odur ki, Nazif Ələkbərlinin nə "Həpsi rəngdir" müxəmməsi milli simvolizmin ən yüksək zirvəsi sayıla bilər" gümanı, nə də "bu şeirin qaynaqları klassik nur fəlsəfəsindən, işraqilikdən və ya emanasiya ideyalarından gəlir" qənaəti özünü doğrultmur. Aşağıdakı fikri isə, nə gümandır, nə də qənaət, ancaq etiraf edək ki, maraqlıdır, ən azı absurdluğuna görə:

"...Rəngə sitayiş "Rəngdir" şeirinin yazıldığı illərdə çox aktual görünürdü. Belə ki, Rusiyada vətəndaş müharibəsi "ağlar" ilə "qırmızılar" arasında gəzirdi. Ağ qvardiya qırmızı qvardiya ilə çarpışırdı, ağ bayraqların qırmızı bayraqları yenməsi üçün güclü mübarizə aparılırdı. Müstəqillik elan edən ölkələrin çoxu üçrəngli bayraqlarla siyasi səhnəyə atılırdılar".

"Həpsi rəngdir" şeirini daha dərinləndirən anlamaq üçün, elə bilirik ki, bir istinad nöqtəsi də var ki, onu "Talesiz şairin taleyi" məqaləsinin müəllifi Təyyar Salamoğlu göstərmişdir:

"Şəxsi həyatında... nə qədər çox məhrumiyətlərə məruz qalmışdırsa da, S.Mənsur insan "nəcib xislətli, pak vicdanlı olmalıdır" əqidəsində olmuş, bütün həyatı boyu bu fikrə sadıq qalmışdır... Bütün bunlarsız S.Mənsuru "Həpsi rəngdir" şeirinin müəllifi kimi də dərk etmək qeyri-mümkündür".

Vaqifin "Görmədim"ində həyatın "metafizika"sından "çıxış yolu" göstərilmiş, Mənsurda isə, Vaqifdən yeganə fərq odur ki, bu "yol" var...

*İndi ki mümkün deyil aləmdə
olmaq kamyab,
Ey gözüüm qurbanı, saqi,
ver genə sağər-şərab,
Ver genə sağər-şərab,
ey saqi-yi-alicənab
Bəlkə, bədənə edə Mənsur
rahat iktisab,
Yoxsa, bu aləmdə
yoxdur istirahət, rəngdir*

Şeiri üç nöqtə ilə bitirdim, lakin eyni müvəffəqiyyətlə nida (!..) və ya sualla (?..) da bitirmək olardı... Birinci halda şərab (tərki-dünyalıq!) rənglərdən (saxtakarlıqdan) ibarət dünyadan xilas yolu ("istirahət") demək olardı, ikinci halda isə bu cür "istirahət"dən də rəngin (saxtakarlığın) növbəti təzahürü kimi imtina etmək mənasına gələrdi.

Şair bunlardan hansını demişdi, deyə bilmərəm...

Ancaq onu deyə bilərəm ki, heç biri sovet ideologiyasını "ust-raivat" eləmir. Elə isə "Oktabr və türk ədəbiyyatı" (1930) kitabının müəllifi bədbəxtdən (və ya onun kimilərindən) niyə inciyirik ki, böyük şairə ölümündən sonra da ölüm hökmü yazmalı olub, bir halda ki, "həpsi rəngdir"?